

BIBLIOTEKA SĄDOWA

SĘDZIOWSKIE KIEROWNICTWO
POSTĘPOWANIEM CYWILNYM
PRZED SĄDEM PIERWSZEJ
INSTANCJI

SŁOWO WSTĘPNE
STANISŁAW DĄBROWSKI
PIERWSZY PREZES SĄDU NAJWYŻSZEGO

ANETA ŁAZARSKA

LEX

a Wolters Kluwer business

W serii BIBLIOTEKA SĄDOWA ukazały się również:

Metodyka pracy sędziego cywilisty

Bogdan Bładowski

Pisma sądowe w sprawach cywilnych

Bogdan Bładowski

Obrona obligatoryjna w polskim procesie karnym

Ryszard A. Stefański

Psychologia sądowa dla prawników

Ewa Gruza

Prawo spadkowe

Liliana Kaltenbek-Skarbek, Waldemar Żurek

**Konsekwencje naruszenia prawa Unii Europejskiej
przez sądy krajowe**

Maciej Taborowski

Metodyka pracy sędziego w sprawach administracyjnych

Barbara Adamiak, Janusz Borkowski

Metodyka pracy sędziego w sprawach o wykroczenia

Dariusz Święcki

Ustawa o księgach wieczystych i hipotece.

Komentarz po nowelizacji prawa hipotecznego.

Wzory wniosków o wpis. Wzory wpisów do księgi wieczystej

Helena Ciepla, Ewa Bałan-Gonciarz

Czynności dowodowe sądu w procesie cywilnym

Jan Turek

BIBLIOTEKA SĄDOWA

SĘDZIOWSKIE KIEROWNICTWO
POSTĘPOWANIEM CYWILNYM
PRZED SĄDEM PIERWSZEJ
INSTANCJI

SŁOWO WSTĘPNE
STANISŁAW DĄBROWSKI
PIERWSZY PREZES SĄDU NAJWYŻSZEGO

ANETA ŁAZARSKA

Zamów książkę w księgarni internetowej

profinfo.pl
księgarnia internetowa

LEX

a Wolters Kluwer business

Warszawa 2013

Stan prawny na 1 czerwca 2013 r.

Wydawca
Magdalena Stojek-Siwińska

Redaktor prowadzący
Joanna Cybulska

Łamanie
Wolters Kluwer Polska

Projekt graficzny okładki
Marcin Domitrz

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przystępujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

prawolubni

SZANUJMY PRAWO I WŁASNOŚĆ
Więcej na www.legalnakultura.pl
POLSKA IZBA KSIĄŻKI

© Copyright by
Wolters Kluwer Polska SA, 2013

ISBN: 978-83-264-4357-2

Wydane przez:
Wolters Kluwer Polska SA

Redakcja Książek
01-231 Warszawa, ul. Płocka 5a
tel. 22 535 82 00, fax 22 535 81 35
e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl
księgarnia internetowa www.profinfo.pl

*Mojemu Mistrzowi
Stanisławowi Dąbrowskiemu*

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	11
Słowo wstępne	15
Wprowadzenie	17
Część pierwsza ISTOTA I ZNACZENIE SĘDZIOWSKIEGO KIEROWNICTWA POSTĘPOWANIEM	27
Rozdział I	
Rys historyczny	29
1. Sędziowskie kierownictwo postępowaniem po 1930 r.	29
2. Sędziowskie kierownictwo postępowaniem po 1950 r.	32
3. Sędziowskie kierownictwo postępowaniem po 1996 r.	35
4. Sędziowskie kierownictwo postępowaniem po 2011 r.	39
Rozdział II	
Rys prawnoporównawczy	42
1. Angloamerykański model <i>case management</i>	42
2. Niemiecko-austriacki model <i>Materielle und Formelle Prozessleitung</i>	46
Rozdział III	
Historyczna i dogmatyczna ewolucja modelu sędziowskiego kierownictwa postępowaniem	51
Rozdział IV	
Istota i funkcje sędziowskiego kierownictwa postępowaniem	59
1. Istota sędziowskiego kierownictwa postępowaniem	59
2. Definicja sędziowskiego kierownictwa postępowaniem	61
3. Funkcje sędziowskiego kierownictwa postępowaniem	65
4. Rola sądu pierwszej instancji w zakresie kierownictwa postępowaniem	69
5. Sędziowskie kierownictwo postępowaniem z udziałem profesjonalnych pełnomocników	72

Rozdział V	
Klasyfikacja czynności sędziowskiego kierownictwa postępowaniem	78
1. Imperatywny charakter czynności sędziowskiego kierownictwa postępowaniem	78
2. Klasyfikacja czynności sędziowskiego kierownictwa postępowaniem	82
3. Formalne i materialne sędziowskie kierownictwo postępowaniem – dystynkcja pojęć	84
4. Podmiotowy podział czynności sędziowskiego kierownictwa postępowaniem	86
5. Formy sędziowskiego kierownictwa postępowaniem	98
Rozdział VI	
Zasada sędziowskiego kierownictwa postępowaniem	101
Rozdział VII	
Sędziowskie kierownictwo postępowaniem a inne zasady procesowe	104
1. Sędziowskie kierownictwo postępowaniem a zasada sądowej aktywności	104
2. Sędziowskie kierownictwo postępowaniem a zasada kontradiktoryjności	106
3. Sędziowskie kierownictwo postępowaniem a zasada dyspozycyjności	110
4. Sędziowskie kierownictwo postępowaniem a zasada inicjatywy organów procesowych	112
5. Sędziowskie kierownictwo postępowaniem a poznanie prawdy	113
6. Sędziowskie kierownictwo postępowaniem a zasada koncentracji materiału procesowego	116
7. Sędziowskie kierownictwo postępowaniem a zasada bezstronności sądu	117
8. Sędziowskie kierownictwo postępowaniem a prawo do wysłuchania	123
9. Sędziowskie kierownictwo postępowaniem a równouprawnienie stron	128
Rozdział VIII	
Uchybienia w zakresie sędziowskiego kierownictwa postępowaniem	134
1. Granice sędziowskiego kierownictwa postępowaniem	134
2. Procesowe skutki uchybień w zakresie sędziowskiego kierownictwa postępowaniem	142
Część druga	
PRZEBIEG I POSTACIE SĘDZIOWSKIEGO KIEROWNICTWA POSTĘPOWANIEM	151
Rozdział I	
Sędziowskie kierownictwo w fazie przygotowawczej	153
1. Faza przygotowawcza w postępowaniu cywilnym	153
2. Wstępne czynności sędziowskiego kierownictwa postępowaniem	163
3. Postacie przygotowawczych czynności sędziowskiego kierownictwa postępowaniem	167

Rozdział II

Przygotowawcze czynności sędziowskiego kierownictwa postępowaniem	175
1. Czynności sędziowskiego kierownictwa związane z opracowaniem kalendarza postępowania	175
2. Czynności sędziowskiego kierownictwa postępowaniem związane z opracowaniem planu postępowania	181
3. Czynności sędziowskiego kierownictwa związane z koncentracją materiału procesowego	187
4. Czynności sędziowskiego kierownictwa związane z dążeniem do minimalizacji kosztów postępowania	197

Rozdział III

Czynności sędziowskiego kierownictwa rozprawą	201
1. Sędziowskie kierownictwo rozprawą	201
2. Czynności sędziowskiego kierownictwa postępowaniem w zakresie pouczeń procesowych	209
3. Czynności sędziowskiego kierownictwa postępowaniem związane z nakłanianiem stron do ugody	215
4. Czynności sędziowskiego kierownictwa postępowaniem z zakresu przeciwdziałania nadużyciom praw procesowych	218

Rozdział IV

Instrukcyjne czynności sędziowskiego kierownictwa postępowaniem	223
1. Czynności sędziowskiego kierownictwa postępowaniem w fazie instrukcyjnej ...	223
2. Sędziowski obowiązek zadawania pytań	228
3. Czynności sędziowskiego kierownictwa w postępowaniu dowodowym	242
4. Działanie sądu z urzędu w postępowaniu dowodowym	251

Rozdział V

Czynności materialnoprawne sędziowskiego kierownictwa postępowaniem	257
1. Czynności sędziowskiego kierownictwa postępowaniem związane z roztrząsaniem podstaw materialnoprawnych sporu	257
2. Zakres sędziowskiego obowiązku roztrząsania podstaw materialnoprawnych	262
3. Zakaz zaskakiwania stron w postępowaniu	269

Rozdział VI

Decyzyjne czynności sędziowskiego kierownictwa postępowaniem	282
1. Czynności sędziowskiego kierownictwa postępowaniem kończące postępowanie	282
2. Czynności kontrolne sędziowskiego kierownictwa postępowaniem	286

Zakończenie	289
-------------------	-----

Bibliografia	303
--------------------	-----

WYKAZ SKRÓTÓW

Akty prawne

ABGB	–	austriacki kodeks cywilny z 1811 r. w brzmieniu obowiązującym
aust. ZPO	–	austriacki kodeks postępowania cywilnego z 1895 r. w brzmieniu obowiązującym
BGB	–	niemiecki kodeks cywilny z 1896 r.
B-VG	–	austriacka Konstytucja (Österreichische Bundesverfassung)
COJ	–	belgijski kodeks postępowania cywilnego (Code judiciaire)
CPC	–	francuski kodeks postępowania cywilnego z 1975 r. (Nouveau Code de Procédure Civile)
d.k.k.	–	rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej – Kodeks karny z dnia 11 lipca 1932 r. (Dz. U. Nr 60, poz. 571 z późn. zm.)
d.k.p.c.	–	rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej – Kodeks postępowania cywilnego z dnia 29 listopada 1930 r. (cytowany w wersji pierwotnej ogłoszonej obwieszczeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 1 grudnia 1932 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu Kodeksu postępowania cywilnego, Dz. U. z 1932 r. Nr 112, poz. 934)
EKPC	–	Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z dnia 4 listopada 1950 r. (Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 z późn. zm.)
E ZPO	–	szwajcarski kodeks postępowania cywilnego w brzmieniu obowiązującym
GG	–	Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland
k.k.	–	ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. Nr 88, poz. 553 z późn. zm.)
Konstytucja PRL z 1952 r.	–	Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 22 lipca 1952 r. (tekst jedn.: Dz.U. z 1976 r. Nr 7, poz. 36 z późn. zm.)
Konstytucja RP	–	Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.)
k.p.a.	–	ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 267)
k.p.c.	–	ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. Nr 43, poz. 296 z późn. zm.)
k.p.k.	–	ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz. U. Nr 89, poz. 555 z późn. zm.)

KPP	-	Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej (Dz. Urz. UE C 83 z 30.03.2010, s. 389)
KZ	-	rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. – Kodeks zobowiązań (Dz. U. Nr 82, poz. 598 z późn. zm.)
MPPOiP	-	Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167)
niem. ZPO	-	niemiecki kodeks postępowania cywilnego z 1877 r. w brzmieniu obowiązującym
p.p.s.a.	-	ustawa z dnia 30 sierpnia 2002 r. – Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi (tekst jedn.: Dz. U. z 2012 r. poz. 270 z późn. zm.)
p.u.s.p.	-	ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 427 z późn. zm.)
regulamin sądowy	-	rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 23 lutego 2007 r. – Regulamin urzędowania sądów powszechnych (Dz. U. Nr 38, poz. 249 z późn. zm.)
u.k.s.c.	-	ustawa z dnia 28 lipca 2005 r. o kosztach sądowych w sprawach cywilnych (tekst jedn.: Dz. U. z 2010 r. Nr 90, poz. 594 z późn. zm.)

Czasopisma i zbiory orzeczeń

AUMCS	-	Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska
AUWr	-	Acta Universitatis Wratislaviensis
BMS	-	Biuletyn Ministerstwa Sprawiedliwości
CPR	-	angielskie zasady procesowe z 1999 r. (Civil Procedural Rules)
GSW	-	Gazeta Sądowa Warszawska
MoP	-	Monitor Prawniczy
NJW	-	Neue Juristische Wochenschrift
NP	-	Nowe Prawo
OSA	-	Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych
OSN	-	Orzecznictwo Sądu Najwyższego
OSNC	-	Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izby Cywilnej
OSNP	-	Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izby Pracy
OTK-A	-	Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego. <i>Zbiór urzędowy, Seria A</i>
PES	-	Problemy Egzekucji Sądowej
PiP	-	Państwo i Prawo
PiŻ	-	Prawo i Życie
PPC	-	Polski Proces Cywilny
PPE	-	Przegląd Prawa Egzekucyjnego
PPH	-	Przegląd Prawa Handlowego
Prok. i Pr.	-	Prokuratura i Prawo
PS	-	Przegląd Sądowy
RNP	-	Roczniki Nauk Prawnych

RPEiS	–	Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny
SC	–	Studia Cywilistyczne
SI	–	Studia Iuridica
SP	–	Studia Prawnicze
SPE	–	Studia Prawno-Ekonomiczne
ZNIBPS	–	Zeszyty Naukowe Instytutu Badania Prawa Sądowego
ZNUJ	–	Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego
ZNUW	–	Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego
ZZInt	–	Zeitschrift für Zivilprozess International
ZZP	–	Zeitschrift für Zivilprozess

Organy orzekające, inne instytucje

BGH	–	Bundesgerichtshof (Trybunał Federalny w Niemczech)
BSG	–	Bundessozialgericht (Federalny Sąd Socjalny w Niemczech)
BverfGE	–	Bundesverfassungsgericht (Federalny Trybunał Konstytucyjny w Niemczech)
ETPCz	–	Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu
NSA	–	Naczelny Sąd Administracyjny
SA	–	Sąd Apelacyjny
SN	–	Sąd Najwyższy
TK	–	Trybunał Konstytucyjny
TS UE (ETS)	–	Europejski Trybunał Sprawiedliwości w Luksemburgu

SŁOWO WSTĘPNE

Monografia *Sędziowskie kierownictwo postępowaniem cywilnym przed sądem pierwszej instancji* to kolejne dzieło sędzi Anety Łazarskiej. Książka ta stanowi ideową kontynuację poprzedniej monografii Autorki pod tytułem *Rzetelny proces cywilny*. Oba dzieła są ze sobą bezpośrednio powiązane. Od sędziowskiego kierownictwa postępowaniem cywilnym zależy bowiem zachowanie gwarancji rzetelnego procesu.

Monografia o sędziowskim kierownictwie postępowaniem jest unikatowa na polskim rynku wydawniczym, gdyż do tej pory nie ukazała się żadna tego typu publikacja poświęcona tej problematyce. Może wydać się to zaskakujące, gdyż sędziemu nic nie powinno być bliższe aniżeli kierowanie postępowaniem. Kierowanie postępowaniem jest podstawowym obowiązkiem sądu, bez realizacji którego proces nie mógłby się toczyć.

Autorka dokonując analizy dogmatyczno-historycznej trafnie zalicza sędziowskie kierownictwo postępowaniem do rangi naczelnej zasady procesowej. Podkreślić należy, że znaczenie i ranga tej zasady przez negatywne doświadczenia przesadnej aktywności sądu w okresie PRL-u niesłusznie zostały znacząco obniżone. Dla mnie osobiście powrót do idei aktywności sądu nie jest odkryciem, choć w świetle dominujących poglądów za takie może być ono uznawane. Nie ulega jednak wątpliwości, że obowiązkiem sądu jest nie tylko uruchomienie i nadanie biegu postępowaniu, czyli – jak to określa Autorka – sędziowskie kierownictwo formalne postępowaniem, ale także sędziowskie kierownictwo instrukcyjne odnoszące się do sfery faktów, dowodów i prawa materialnego. Uzasadnieniem dla takiej aktywności sądu jest gwarancja prawa do rzetelnego procesu.

Sędziowskie kierownictwo postępowaniem cywilnym należy do najważniejszych i najtrudniejszych zadań sędziego. Autorka trafnie wywodzi, że sąd jest zobowiązany prowadzić postępowanie cywilne zgodnie z prawem i jego celem. Do obowiązków sądu należy wydanie sprawiedliwego orzeczenia bez zbędnej zwłoki w rzetelnie prowadzonym postępowaniu. Dążąc do wydania sprawiedliwego wyroku sąd powinien wybierać najkrótszą z możliwych dróg, co nie oznacza, że ma być to droga prowadząca na skróty. Sąd nie powinien więc poszukiwać drogi do szybkiego pozbycia się sprawy, lecz uczynić wszystko, co w jego mocy, aby wydany wyrok był sprawiedliwy, a postępowanie prowadzące do jego wydania – rzetelne. Poszukiwanie przez sąd dróg prowadzących na skróty do zakończenia postępowania jest zaprzeczeniem roli sądów i powierzonego im zadania.

Sędziowskie kierownictwo postępowaniem nie oznacza jednakże działania sądu z urzędu, zarządzania dochodzeń w celu poszukiwania faktów i dowodów i nie unieścieśnia ono zasad kontrydiktoryjności i dyspozycyjności. Sąd kierując postępowaniem nie zastępuje i nie wyręcza stron, a jedynie roztrząsa i wyjaśnia przedłożone fakty i dowody.

To strony są jednak dysponentem materiału procesowego i to od ich woli zależy przytoczenie faktów i dowodów, na które zwrócił uwagę sąd.

Sędziowskie kierownictwo postępowaniem jest sprawdzianem warsztatu i wiedzy sędziego. Z pewnością nie da się go nauczyć tylko studiując metodykę pracy sędziego czy prawo procesowe. Sędziowskie kierownictwo postępowaniem wymaga od sędziego doskonałej znajomości zarówno prawa procesowego, jak i materialnego.

Monografia tym bardziej jest godna polecenia, że opisuje poszczególne fazy sędziowskiego kierownictwa postępowaniem, poczynając od fazy wstępnej, przez przygotowaną, do decyzyjnej. W każdej z nich czynności sędziowskiego kierownictwa formalnego i materialnego wzajemnie się przeplatają, a ich ścisłe oddzielenie nie jest możliwe.

W aspekcie ustrojowym niniejsze opracowanie uświadamia, że wszystkie czynności sędziowskiego kierownictwa, bez względu na fazę ich podejmowania, są czynnościami jurysdykcyjnymi. Wszelka działalność nadzorcza, określana eufemistycznie administracyjną, dotyka czynności jurysdykcyjnych, dlatego powinna być ona ograniczona, a być może zlikwidowana.

Rozprawa o sędziowskim kierownictwie postępowaniem cywilnym jest jedną z najbardziej pogłębionych ze znanych mi współcześnie prac dotyczących istoty władzy sędziowskiej w jej praktycznym wymiarze. Autorka nie ogranicza się jednakże tylko do opisu poszczególnych faz postępowania, ale celnie wskazuje na wzorcową rolę sądu, jako gwaranta rzetelnego procesu. Z tego względu książka ta jest godna polecenia dla każdego, nawet doświadczonego prawnika.

Stanisław Dąbrowski
Pierwszy Prezes Sądu Najwyższego

WPROWADZENIE

I.

Sędziowskie kierownictwo postępowaniem należy do najważniejszych i najtrudniejszych zadań sędziowskich. Sąd jest zobowiązany prowadzić postępowanie cywilne zgodnie z prawem i jego celem. Do obowiązków sądu należy wydanie sprawiedliwego orzeczenia bez zbędnej zwłoki w rzetelnie prowadzonym postępowaniu. Dążąc do wydania sprawiedliwego wyroku sąd powinien wybierać w tym celu najkrótszą z możliwych dróg, co nie oznacza w sensie przenośnym, że ma być to droga prowadząca na skróty. Obowiązkiem sądu nie jest bowiem jedynie zakończenie postępowania orzeczeniem wydanym w formie solennej, lecz *de facto* wydanie wyroku, który będzie urzeczywistnieniem sprawiedliwości w danej sprawie. Sąd nie powinien więc poszukiwać drogi do szybkiego pozbycia się sprawy, lecz ma obowiązek uczynić wszystko, co w jego mocy, aby wydany wyrok był sprawiedliwy, a postępowanie prowadzące do jego wydania było rzetelne. Poszukiwanie przez sąd dróg prowadzących „na skróty” do zakończenia postępowania jest zaprzeczeniem roli sądów i powierzonych im zadania.

Celem działania i obowiązkiem sądu jest bowiem wymierzanie sprawiedliwości. Sąd z racji powierzonych mu ustrojowo funkcji pełni rolę gwaranta rzetelnego postępowania oraz sprawiedliwego orzeczenia. Sąd ma obowiązek respektować i urzeczywistniać prawa stron i gwarancje rzetelnego procesu. Trudno bowiem zaakceptować wyrok i uznać go za sprawiedliwy, jeśli prawa procesowe stron zostały pogwałcone. Osiągnięcie tego celu procesu jest niemożliwe bez sędziowskiego kierownictwa postępowaniem. Sąd z racji powierzonej mu ustrojowo funkcji wymierzania sprawiedliwości jest zobowiązany do zarządzania postępowaniem oraz jest współodpowiedzialny za jego rzetelny przebieg i sprawiedliwy wynik.

Działalność sądu, służąca temu celowi, jest zwana sędziowskim kierownictwem postępowaniem. Sędziowskie kierownictwo postępowaniem to ogół czynności sądu, których celem jest doprowadzenie do wydania sprawiedliwego orzeczenia w rzetelnie przeprowadzonym postępowaniu. Właściwą rolą sądu, jak trafnie pisał M. Waligórski, jest – jak sama nazwa wskazuje – sądzenie. W tej jednak roli nie wyczerpuje się jego działalność w procesie. Do sądu bowiem należy przedsięwzięcie tych wszystkich czynności, które są nieodzowne do rozwoju i zakończenia procesu¹.

¹ M. Waligórski, *Proces cywilny. Funkcja i struktura*, Warszawa 1947, s. 221.

II.

Pojęcie sędziowskiego kierownictwa nie jest nowe w nauce cywilnego prawa procesowego. Od czasów prawa rzymskiego toczy się dyskusja nad rolą sądu w procesie. Prawo rzymskie cechowało aktywne sędziowskie kierownictwo, ale już przykładowo w prawie germańskim typowa była bierna postawa sądu. Wzmocnienie sędziowskiego aktywizmu nastąpiło dopiero w średniowieczu². Istota sędziowskiego kierownictwa wiąże się niewątpliwie ściśle z przyjętym modelem postępowania, a poglądy na temat kierowniczej roli sądu w procesie cywilnym ewoluowały wraz z przeobrażeniami ustrojowymi i systemowymi. Można jednak bez wahania stwierdzić, że kwestia, jak daleko sąd może się posunąć, kierując postępowaniem, roztrząsając sprawę i zadając stronom pytania oraz przy omawianiu ze stronami przedmiotu sporu tak co do faktu, jak i prawa, jest od wieków centralnym problemem procesu cywilnego³.

Sędziowskie kierownictwo postępowaniem cywilnym może być zatem mniej lub bardziej aktywne. Sąd może być pasywnym arbitrem bądź wykazywać inkwizycyjną postawę. Rola i aktywność sądu kształtują się w zależności od zadań przypisywanych postępowaniu cywilnemu w systemie ochrony prawnej oraz poglądów na temat przedmiotu jego ochrony. Uznanie postępowania cywilnego za prywatną sprawę stron i prymatu dominacji pierwiastka prywatnego w procesie cywilnym zdejmowało z sądu ciężar odpowiedzialności za jego przebieg i wynik. W rezultacie sąd był jedynie obserwatorem walki stron, do których należało wyłączne władztwo procesem. Z kolei zaś uznanie, że celem procesu jest obok urzeczywistnienia interesu prywatnego także ochrona interesu publicznego, czyniło sąd odpowiedzialnym za przebieg i wynik procesu, w rezultacie zobowiązując sąd do większej aktywności.

W postępowaniu cywilnym bez wątplenia stykają się elementy indywidualne i uniwersalne. Postępowanie cywilne ma niewątpliwie za przedmiot spór o prywatne interesy stron. Nie oznacza to zarazem, że proces cywilny nie ma też na celu ochrony interesu publicznego. Prowadzenie postępowania cywilnego nie jest wyłącznie prywatną sprawą stron. Proces cywilny służy przede wszystkim zachowaniu porządku prawnego. Interes publiczny w procesie wiąże się ściśle z likwidacją samopomocy jako formy urzeczywistnienia praw prywatnych. Zakazując bowiem w imię interesu publicznego posługiwania się samopomocą, państwo powinno ze swej strony zapewnić urzeczywistnienie prawa na innej drodze. Czyniąc to, państwo działa we własnym interesie, gdyż naruszenie nakazów i zakazów prawa materialnego godzi nie tylko w interes jednostek, ale i we własny autorytet państwa⁴. Stąd też trafne jest stwierdzenie M. Waligórskiego, że rozwój procesu wymaga nie tylko współdziałania strony, ale i działania organów procesowych⁵. Z drugiej jednak strony uznawano także, że jednostkę należy pozostawić własnym jej siłom, jako że prawo prywatne jest rzeczą jednostki i prawo to doznaje najlepszej ochrony w przy-

² L. Levin, *Richterliche Prozeßleitung und Sitzungspolizei in Theorie und Praxis*, Berlin 1913, s. 15–22.

³ B.H. Strodthoff, *Die richterliche Frag- und Erörterungspflicht im deutschen Zivilprozess in historischer Perspektive*, Internationaler Verlag Der Wissenschaften 2004, s. 19.

⁴ M. Waligórski, *Polskie prawo procesowe cywilne. Funkcja i struktura procesu*, Warszawa 1947, s. 8.

⁵ *Ibidem*, s. 171 i 327. Autor wskazuje, że osiągnięcie celów procesu, do którego zmierza działanie stron, jest możliwe tylko wówczas, gdy do działania ich dołączy się działania organów procesowych.

padku, gdy sąd zachowuje się biernie⁶. Taka koncepcja miała swoje korzenie w nowożytnym procesie cywilnym, wyrosłym z idei praw wolnościowych.

W nowożytnym polskim procesie dominowała zasada dyspozycyjności. Strony były *litis domini* procesu. Mogły odraczać terminy, czynić sobie wzajemne ustępstwa, gdyż sam proces był prowadzony tylko na wyraźne życzenie stron⁷. Postępowaniem rządziły bowiem naczelne zasady dyspozycyjności i kontrydiktoryjności. W postępowaniu cywilnym korzystanie przez strony z ich praw podmiotowych jest całkowicie zależne od ich woli. Zgodnie z zasadą dyspozycyjności strony mogą w pełni rozporządzać swoimi prawami. Są one gospodarzami i dysponentami procesu (*domini litis*). Zainteresowane podmioty decydują o poddaniu sprawy pod osąd sądu i o zakresie poszukiwanej ochrony prawnej, których granic sąd nie może przekroczyć. Od woli stron zainteresowanych zależy również sposób zakończenia sporu sądowego, w drodze ugody, uznania powództwa, czy też wycofania pozwu. Zakres materiału procesowego, przytoczonych faktów i dowodów, zgodnie z zasadą kontrydiktoryjności jest również zależny od dyspozycji i inicjatywy stron. Rola sądu w postępowaniu jest bez wątpienia uwarunkowana pozycją stron w procesie oraz zakresem ich autonomii. To właściwie pozycja i autonomia stron w procesie cywilnym sprawia, że nie może być mowy o pełnej inkwizycyjności tego modelu postępowania.

Sędziowskie kierownictwo w zależności od wzajemnego oddziaływania zasad dyspozycyjności i kontrydiktoryjności, dominacji pierwiastka indywidualnego bądź uniwersalnego w procesie, może być mniej lub bardziej aktywne. Jak to trafnie określił K. Piasecki, formułowane są różne koncepcje określenia pozycji sędziego w procesie, począwszy od niemalże absolutnej neutralności charakterystycznej dla leseferyzmu – do głębokiej ingerencji w proces, nie tylko w faktyczną sytuację stron i innych uczestników procesu⁸. W rezultacie model sędziowskiego kierownictwa postępowaniem może być charakteryzowany w zależności od roli przypisanej sądowi.

W postępowaniu cywilnym dochodzi zatem do współoddziaływania dwóch sił, to jest wyłącznego władztwa sądu oraz autonomii stron. Interes publiczny w procesie przejawia się więc w tym, aby proces ten był przeprowadzony w należyтым porządku, czyli zgodnie z prawem. Projekt kodeksu postępowania cywilnego z 1930 r. zakładał więc, iż zasady niezmienności podstawowych norm procesowych i sędziowskiego kierownictwa procesem będą stać na straży interesów publicznych w procesie⁹. Do sądu należeć miało formalne i materialne kierownictwo procesem wyrażające się w obowiązku skupienia (koncentracji) dowodów oraz udzielaniu stronom pouczeń w celu uniknięcia zaniedbań będących konsekwencją niezajomości przepisów prawnych¹⁰.

Po 1945 r. regulacja postępowania cywilnego, wyrażająca prymat autonomii woli stron, której celem było urzeczywistnienie prywatnego interesu stron, określaną mianem procesu burżuazyjnego, była nie do zaakceptowania w nowej socjalistycznej rzeczywistości. Nauka socjalistyczna zarzucała koncepcjom burżuazyjnym przede wszystkim nie-

⁶ A. Pastuszka, *Indywidualistyczne i społeczne pojmowanie orzecznictwa cywilnego*, Głos Sądownictwa 1933, s. 339.

⁷ J. Rafacz, *Dawny proces polski*, Warszawa 1925, s. 8.

⁸ K. Piasecki, *Postępowanie sporne rozpoznawcze*, Warszawa 2004, s. 175.

⁹ W. Dbałowski, *Zasady projektu polskiej procedury sądowej*, Gazeta Sądowa Warszawska 1930, nr 27, s. 381.

¹⁰ A. Łazarzka, *Proces cywilny w toku przemian. Aurea Praxis Aurea Theoria. Księga Pamiątkowa ku Czci Profesora Tadeusza Ercińskiego*, J. Gudowski, K. Weitz (red.), Warszawa 2011, s. 3023.

dostrzeganie w istocie procesu społecznej funkcji sądu jako organu państwa powołanego przez klasę rządzącą do wymiaru sprawiedliwości¹¹. Podniesienie zasad dyspozycyjności i kontrydiktoryjności do rangi zasad absolutnych było sprzeczne z wizją państwa i porządku socjalistycznego. Wskazywano, że formalna równość wobec prawa maskowała *de facto* ekonomiczne i socjalistyczne nierówności społeczeństwa, zaś zasady formalnego kierownictwa procesem, inicjatywy stron, wieloinstancyjności, formalizmu dowodowego hołdowały prawdzie formalnej, eliminując poznanie prawdy materialnej¹².

Socjalizm sprzyjał „publicyzacji” postępowania cywilnego, gdyż wiązał się ze wzmocnieniem znaczenia pierwiastka publicznego i degradacją pierwiastka prywatnego w procesie, zwiększeniu władzy sędziowskiej i rozszerzeniu granic ingerencji sądu w sferę uprawnień stron, co przejawiało się w szerszym wprowadzeniu zasady śledczej. Publicyzacja procesu wyrażała się w ograniczeniu zakresu uprawnień obywateli na rzecz wzmocnienia władzy państwowej przez rozszerzenie uprawnień jej organów dla ochrony interesów klasowych¹³. Funkcja procesu cywilnego stała się funkcją publiczną, a działalność stron w procesie służyła jej wykonywaniu¹⁴.

Postępowanie cywilne w okresie socjalistycznym było uznawane za wycinek wymiaru sprawiedliwości, wobec czego jego funkcja była po części funkcją organów wymiaru sprawiedliwości w ramach funkcji wewnętrznej państwa. W państwie socjalistycznym do zadań sądów należało, zgodnie z art. 46 Konstytucji PRL, stanie na straży ustroju Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, ochrona zdobyczy polskiego ludu pracującego, strzeżenie praworządności ludowej, własności społecznej i praw obywateli oraz karanie przestępców. J. Jodłowski wskazywał, że zmiany polskiego prawa procesowego są wyrazem zmian ustrojowych i wynikających z nich nowych funkcji wymiaru sprawiedliwości, w ramach których również postępowanie cywilne służy ochronie nowego ustroju politycznego i gospodarczego. W ustroju demokracji ludowej interesy jednostki nie są sprzeczne z interesami państwa i społeczeństwa, lecz są z nimi harmonijnie powiązane¹⁵.

Przeobrażenia, jakie nastąpiły po roku 1989, wpłynęły na transformację całego porządku prawnego. Zmiana systemu prawa wiązała się ze sformułowaniem na nowo podstaw aksjologicznych systemu prawa¹⁶. Nowelą z dnia 29 grudnia 1989 r. do Konstytucji PRL z 1952 r. wprowadzono art. 1 proklamujący zasadę, że Rzeczpospolita Polska jest demokratycznym państwem prawnym, urzeczywistniającym zasady sprawiedliwości społecznej. Podstawą ustroju Rzeczypospolitej Polskiej stała się zasada demokratycznego państwa prawnego. Podobnie, jak po roku 1945, odcięto się od porządku burżuazyjnego, tak po obaleniu socjalizmu w 1989 r. rozpoczął się proces odchodzenia od porządku prawnego przenikniętego socjalistycznymi wartościami. Pierwszą zmianą o zasadniczym znaczeniu, będącą wyrazem odrzucenia socjalistycznego porządku była likwidacja przywilejów ochrony własności społecznej, jakiej dokonano ustawą z dnia 13 lipca 1990 r.¹⁷ Uchylony został także nałożony na sąd obowiązek dążenia do zapewnienia należytej

¹¹ M. Cieślak, *Zasady procesu karnego i ich system*, ZNUJ 1956, s. 155.

¹² A. Łazarska, *Proces cywilny...*, s. 3024.

¹³ J. Jodłowski, *Nowe drogi polskiego procesu cywilnego*, Warszawa 1951, s. 11.

¹⁴ W. Siedlecki, *Istota procesu cywilnego z punktu widzenia interesów państwa i jednostki*, PiP 1947, z. 7–8, s. 51.

¹⁵ J. Jodłowski, *Z zagadnień polskiego procesu cywilnego*, Warszawa 1961, s. 31.

¹⁶ K. Pałeczki, *Zmiany w aksjologicznych podstawach prawa jako wskaźnik jego inflacji (w:) Dynamika wartości w prawie*, K. Pałeczki (red.), Kraków 1997, s. 26.

¹⁷ Ustawa z dnia 13 lipca 1990 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. Nr 55, poz. 318).

ochrony własności społecznej, wyrażający się między innymi w obowiązku sygnalizacji. Zmiana ta wyrażała ideę równości wobec prawa wszystkich podmiotów prawa cywilnego i oznaczała kres obowiązywania zasady ochrony własności społecznej. Przełomową zmianą, uznawaną za najpoważniejszą reformę sądowego postępowania cywilnego po roku 1950, była bez wątpienia nowelizacja kodeksu postępowania cywilnego wprowadzona ustawą z dnia 1 marca 1996 r.¹⁸ W ramach tej nowelizacji przywrócono zasadę kontradiktoryjności postępowania sądowego i zwiększono znaczenie aktów dyspozycyjnych stron, ograniczając ich kontrolę ze strony sądu¹⁹.

Uzasadnieniem dla tych zmian były założenia ideologiczne, wyrażające się jednak tym razem powrotem do koncepcji, że w procesie cywilnym najczęściej chodzi o ochronę interesu prywatnego. Uznano, że skoro strony toczą spór o prawa, którymi mogą swobodnie dysponować, to mogą one podjąć obronę, albo też z niej zrezygnować. Demokratyzacja życia społecznego, której istotą stała się służebna rola państwa wobec jednostek, wywarła istotny wpływ na całokształt porządku prawnego. Państwo wyposażone zostało w mechanizm służący ochronie praw jednostki przed samowolą władzy, a jednym z elementów tej ochrony były niezawisłe i niezależne sądy²⁰. Fundamentem demokratycznego państwa prawnego stało się więc zapewnienie jednostce szerokiej ochrony prawnej, gwarantowanej przez niezależne i niezawisłe sądy w ramach określonej ustawą procedury²¹.

Model postępowania oparty jest na prymacie zasad kontradiktoryjności i dyspozycyjności, obecnie jedynie z pewną domieszką zasady śledczej. Nie ulega wątpliwości, że oba pierwiastki, tak prywatny, jak i publiczny, powinny być uwzględnione w postępowaniu cywilnym. Nie można się zgodzić z twierdzeniem, że celem postępowania cywilnego jest tylko i wyłącznie urzeczywistnienie praw prywatnych, czy publicznych. Proces cywilny służy ochronie obu tych praw, co zarazem wpływa także na dookreślenie modelu postępowania sądowego i rolę przypisaną sądowi.

III.

Zadania przypisane sądowi w zakresie zapewnienia gwarancji rzetelnego procesu narzucają model aktywnego sędziowskiego kierownictwa postępowaniem. Celem jednak tego kierownictwa nie jest zastępowanie stron biernych, czy uznanych w ocenie ustawodawcy za słabsze, lecz urzeczywistnienie gwarancji wyrażonych w art. 45 Konstytucji RP.

Zgodnie z art. 45 ust. 1 Konstytucji RP każdy ma prawo do sprawiedliwego rozpatrzenia jego sprawy. Prawo do rzetelnego procesu jest podstawowym prawem podmiotowym człowieka, zarazem też prawem publicznym, które rodzi po stronie władz publicznych obowiązki ukształtowania postępowania zgodnie z konstytucyjnymi gwaran-

¹⁸ Ustawa z dnia 1 marca 1996 r. o zmianie Kodeksu postępowania cywilnego, rozporządzeń Prezydenta Rzeczypospolitej – Prawo upadłościowe i Prawo o postępowaniu układowym, Kodeksu postępowania administracyjnego, ustawy o kosztach sądowych w sprawach cywilnych oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. Nr 43, poz. 189 z późn. zm.).

¹⁹ T. Ereciński, *O potrzebie nowego kodeksu postępowania cywilnego*, PiP 2004, z. 4, s. 4.

²⁰ S. Piłipiec, *Teoretyczno-prawne aspekty zasady prawa do sądu*, AUMCS, Lublin-Polonia 2000, s. 223.

²¹ A. Łazarska, *Proces cywilny...*, s. 3031.

cjami. Po stronie sądów prawo to stwarza obowiązek sprawiedliwego, bezstronnego, niezawisłego postępowania, zabezpieczenia dostępu do sądu i wyroku bez nieuzasadnionej zwłoki. Nie tylko jednostka, ale i państwo ma interes w tym, aby prawa te były zagwarantowane. Cechą tego prawa jest jego powszechność, co oznacza, że przysługuje ono każdemu. Prawo do rzetelnego procesu to również dyrektywa pod adresem ustawodawcy, zobowiązująca go do stworzenia realnych możliwości urzeczywistnienia prawa do rzetelnego procesu²².

Współczesne wymagania bardziej aktywnej roli sędziego skłaniają więc do podjęcia tematu istoty i znaczenia sędziowskiego materialnego i formalnego kierownictwa postępowaniem cywilnym. Tym bardziej, że znaczenie sędziowskiego kierownictwa postępowaniem odgrywa obecnie doniosłą rolę, zwłaszcza w kontekście konstytucyjnych gwarancji prawa do rzetelnego procesu. Elementy składowe prawa do rzetelnego procesu wymienione wprost w art. 45 Konstytucji RP i art. 6 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności wyznaczają minimalny poziom gwarancji, który powinien być zapewniony uczestnikom procesu. Rolą sądu jest czuwanie nad ich zapewnieniem uczestnikom postępowania i przeciwdziałanie nadużyciom praw procesowych. Strony mają prawo do sprawiedliwego orzeczenia, które zostanie wydane w procesie, w którym będą przestrzegane ich prawa procesowe.

Obowiązkiem sądu jest należyte przygotowanie postępowania przez zaplanowanie jego przebiegu, aby rozsądzić spór bez nieuzasadnionej zwłoki. Sąd jest odpowiedzialny za sprawny bieg postępowania. Na tym polega kierownictwo formalne postępowaniem. Równorzędnym obowiązkiem sądu jest opracowanie dostarczonego przez strony materiału procesowego od strony materialnej. Aktywność sądu w sferze materialnej nie ma jednak nic wspólnego z inkwizycyjnym modelem postępowania, w którym sąd zastępuje inicjatywę stron i przeprowadza postępowania dowodowe i dochodzenia z urzędu zamiast stron. Celem materialnego kierownictwa powinno być opracowanie przedstawionego przez strony materiału procesowego, jego wyjaśnienie, omówienie ze stronami, aby uniknąć efektu zaskoczenia stron przebiegiem postępowania i w rezultacie wydanym orzeczeniem. Celem materialnego sędziowskiego kierownictwa jest również odpowiednie ukierunkowanie i wyjaśnienie dostarczonego materiału procesowego. Takie działania sądu pozwala urzeczywistnić prawo do wysłuchania, jak również sprzyja społecznej akceptacji wydanego orzeczenia.

Rzetelne prowadzenie postępowania jest uwarunkowane formalną i materialną aktywnością sędziowską. Chodzi tu jednak nie o aktywność sądu w sferze zastrzeżonej zgodnie z zasadami dyspozycyjności i kontradiktoryjności dla stron, lecz o aktywność instrukcyjną. Obowiązek dostarczenia materiału procesowego zgodnie z zasadą kontradiktoryjności spoczywa bowiem na stronach, jednak sąd w razie potrzeby powinien poinstruować strony o potrzebie uzupełnienia bądź wyjaśnienia tego materiału, aby wydać sprawiedliwe orzeczenie. Taka rola sądu nie jest zaprzeczeniem zasad kontradiktoryjności i dyspozycyjności.

W poprzednim okresie zasadzie kierownictwa materialnego niestety nadano znacznie szerszy wymiar wskutek zdominowania jej postulatem realizacji naczelnej zasady prawdy obiektywnej. Aktywności sądu przypisywano wymiar ideologiczny, a jej celem była

²² A. Łazarska, *Rzetelny proces cywilny*, Warszawa 2012, s. 78.

ochrona interesów społecznych i indywidualnych. W rezultacie zasada sędziowskiego kierownictwa materialnego w przedwojennym rozumieniu została praktycznie pochłonięta przez zasadę prawdy obiektywnej. Wskutek dominacji wszechwładnej sędziowskiej aktywności, naznaczonej piętnem prawdy obiektywnej, zasada sędziowskiego kierownictwa materialnego postępowaniem została zapomniana. Po tych negatywnych doświadczeniach po roku 1996 r. zdecydowano o ograniczeniu zakresu instrukcyjnej aktywności sądu. W świetle uchwalonych zmian kodeksu postępowania cywilnego uznawano także, że ograniczenie obowiązków sądu w dziedzinie instruowania procesu z urzędu dokonane w wyniku gruntownej reformy postępowania cywilnego z 1996 r. nie narusza jego podstawowej funkcji, jaką jest prowadzenie prawidłowego procesu i wydanie słusznego, sprawiedliwego orzeczenia²³. W judykaturze wiele miejsca poświęcono zagadnieniu granic sędziowskiej aktywności w sferze dopuszczania dowodów urzędu, w szczególności w kontekście wykładni dyskrecjonalnego uprawnienia sądu dopuszczenia dowodu z urzędu (art. 232 k.p.c.). Zabrakło zaś szerszej dyskusji na temat modelu sędziowskiego kierownictwa materialnego postępowaniem oraz aktywności instrukcyjnej sądu.

Współcześnie, zważywszy na deprecjację znaczenia sędziowskiego kierownictwa materialnego w poprzednim okresie, sędziowskie kierownictwo postępowaniem zazwyczaj traktowane jest jedynie jako zasada konstrukcyjna, czy też zasada o charakterze techniczno-procesowym. Dostrzega się głównie jej formalny wymiar, zaś pomija istotę materialnego sędziowskiego kierownictwa postępowaniem. Nie podkreśla się szczególnego znaczenia, mimo że zasada ta odnosi się do całego postępowania i powinna być kwalifikowana jako naczelna zasada procesu cywilnego. W rozważaniach zaś na temat zasady kontrydiktoryjności i dyspozycyjności pomija się ten aspekt działania sądu, który odnosi się do sfery instrukcyjnej. Celem monografii jest przypomnienie znaczenia tej ważnej zasady i charakterystyka jej jako naczelnej zasady procesowej.

IV.

W opracowaniu dokonano przede wszystkim klasyfikacji sędziowskiego kierownictwa postępowaniem jako naczelnej zasady procesowej. Pogląd, że zasada sędziowskiego kierownictwa postępowaniem należy do naczelnych zasad postępowania cywilnego, nie jest rozpowszechniony. Poza tym, jak już wskazano, brakuje również w literaturze rozważań na temat istoty sędziowskiego kierownictwa materialnego postępowaniem i analizy wzajemnych relacji tej zasady do obowiązującego kontrydiktoryjno-dyspozycyjnego modelu postępowania, a także innych naczelnych zasad postępowania. Wprowadzone zmiany nie są kompletne, jeśli chodzi o kompetencje sądu w zakresie kierownictwa materialnego postępowaniem.

Celem niniejszej pracy jest także opisanie charakteru polskiego modelu sędziowskiego kierownictwa postępowaniem cywilnym z uwzględnieniem perspektywy historycznej. Podjęcie tego tematu stanowi interesującą płaszczyznę badawczą, zważywszy na prze-

²³ J. Lapierre, *Prawo sądu do instruowania procesu z urzędu według kodeksu postępowania cywilnego na tle prawnoporównawczym* (w:) *Księga pamiątkowa ku czci Witolda Broniewicza. Symbolae Vitoldo Broniewicz dedicatae*, A. Marciniak (red.), Łódź 1998, s. 195.

obrażenia ustrojowo-polityczne ostatniego dwudziestolecia i odmienną, niż to było w okresie PRL-u, rolę przypisaną obecnie sądowi cywilnemu. Nieodłączną płaszczyzną badawczą są również badania prawnoporównawcze, których przeprowadzenie pozwoliło na wyciągnięcie interesujących wniosków dotyczących ewolucji polskiego modelu sędziowskiego kierownictwa postępowaniem na tle innych systemów prawnych. Podkreślić także należy, że tendencją dostrzegalną od wielu lat w innych systemach prawnych jest dążenie do wzmocnienia władzy sędziowskiej w procesie²⁴. Nie oznacza to jednak unicestwienia zasad dyspozycyjności czy kontradiktoryjności rządzących procesem. Nawet bowiem wtedy, gdy strony są panami procesu, prowadzenie procesu nie jest poddane wyłącznej ich dyspozycji. Impulsem do podjęcia powyższej problematyki są także uchwalone w dniu 16 września 2011 r. zmiany do kodeksu postępowania cywilnego. Otwierają one nowy rozdział w sferze sędziowskiego zarządzania postępowaniem. Nakładają bowiem szersze niż dotychczas obowiązki na sąd i przewodniczącego w zakresie formalnego i materialnego kierownictwa postępowaniem. Doniosłe zmiany obejmują w szczególności instrukcyjne kierownictwo materialne postępowaniem. Zmiany te wypełniają częściowo lukę, jaka nastąpiła po roku 1996 r., kiedy to zdecydowanie odcięto się od sędziowskiej paternalistycznej aktywności.

Przedstawiona została również wzajemna relacja tej zasady do innych zasad procesowych. Opisano także poszczególne czynności sądu z zakresu kierownictwa formalnego i materialnego postępowaniem. Polski model postępowania cywilnego obejmuje elementy tak formalnego, jak i materialnego kierownictwa, które są ze sobą zespolone na różnych etapach postępowania sądowego. Zakres niniejszej pracy obejmuje sędziowskie kierownictwo postępowaniem przed sądem pierwszej instancji. Z punktu prowadzonych badań na tym etapie postępowania sądowego podejmowane są najbardziej istotne czynności sędziowskiego kierownictwa postępowaniem. To przed sądem pierwszej instancji następuje bowiem w zasadzie zebranie całego materiału procesowego, ustalenie istotnych faktów i ich subsumcja. Nie w każdej sprawie strony składają środki odwoławcze, dlatego też to właśnie na tym etapie postępowania sędziowskie kierownictwo powinno być najbardziej aktywne, również i w tym celu, aby strony prowadzące spór zrozumiały motyw wydanego rozstrzygnięcia oraz zaakceptowały orzeczenie, uznając je za sprawiedliwe. Poza tym efektywne sędziowskie kierownictwo materialne postępowaniem chroni strony przed wyrokiem z zaskoczenia. Sąd roztrząsając prawnomaterialne aspekty sporu gwarantuje stronom realne prawo do wysłuchania i odwozi strony od składania środków odwoławczych, nawet mimo przegrania procesu. Roztrząsanie aspektów materialno-prawnych sporu czyni proces bardziej efektywnym, a jego wynik sprawiedliwym. Sąd bowiem dąży do pełnego urzeczywistnienia praw materialnych stron, a nie szybkiego pozbycia się sprawy.

Sędziowskie kierownictwo postępowaniem przed sądem pierwszej instancji jest powszechnie niedoceniane, a nawet deprecjonowane. W praktyce sądy nie przywiązują należytej wagi do właściwego przygotowania postępowania, koncentracji materiału procesowego na tym etapie, a rozprawy nie traktuje się jako zwieńczenia procesu. Postulat zakończenia postępowania na jednej rozprawie jest więc rzadko realizowany. Niedostatki sędziowskiego kierownictwa postępowaniem w tym kontekście nie są jednak uwa-

²⁴ W.J. Habscheid, *Richtermacht oder Parteifreiheit*, ZJP 1968, 81, s. 175 i n.

runkowane brakiem narzędzi procesowych, co raczej wadliwą organizacją pracy w sądach i przeciążeniem sądów pierwszej instancji. Trudno bowiem oczekiwać rzetelnego sędziowskiego kierownictwa postępowaniem od sędziego w kilkuset sprawach jednocześnie. Nadmierne obciążenie sądów pierwszej instancji jest główną przyczyną nieefektywnego prowadzenia tych postępowań. Niedostatki pracy kameralnej sądów na etapie przed wyznaczeniem rozprawy są następnie uzupełniane w trakcie rozprawy, co niejednokrotnie skutkuje jej odroczeniem. Ponadto system organizacji pracy w sądach i zarządzenia nadzorcze, które określają sposób prowadzenia postępowań w zakresie limitów spraw wyznaczanych na wokandy, sprzyjają praktyce odroczeń, jak również wyznaczania na wokandę spraw nie zawsze dostatecznie przygotowanych do rozstrzygnięcia. W rezultacie zdarza się, że odraczanie rozprawy jest zasadą, zaś kończenie ich na pierwszej rozprawie wyjątkiem.

Monografia składa się z dwóch części poświęconych omówieniu elementów statycznych sędziowskiego kierownictwa – jego znaczenia, charakteru prawnego i funkcji oraz dynamiki w kontekście postaci i przebiegu sędziowskiego kierownictwa postępowaniem. Jak trafnie pisał M. Waligórski, każdy proces cywilny można rozpatrywać z punktu widzenia jego funkcji, czyli celów, jakim ma ona służyć, zasięgu jego działania oraz wyników jakie ma osiągnąć. Po rozpatrzeniu funkcji procesu należy rozważyć jego strukturę. Każdy proces na wzór mechanizmu można obserwować bądź pod kątem jego elementów, bądź pod kątem jego ruchu. W pierwszym wypadku mamy do czynienia ze statyką, w drugim zaś z dynamiką mechanizmu. Elementy statyczne procesu to jego poszczególne elementy, takie jak podmioty procesu, przedmiot procesu oraz materiał procesu. Dynamika procesu to inaczej jego przebieg, wszczęcie, rozwój i zakończenie²⁵. Powyższy schemat został przyjęty dla opisu sędziowskiego kierownictwa postępowaniem.

Cześć pierwsza została poświęcona omówieniu elementów statycznych sędziowskiego kierownictwa postępowaniem, takich jak znaczenie, charakter prawny i funkcje sędziowskiego kierownictwa postępowaniem. W drugiej części, określonej jako dynamiczna, została opisana zasada sędziowskiego kierownictwa postępowaniem w przebiegu procesu. Taki opis odpowiada i ściśle się wiąże z modelem sądowego stosowania prawa i czynnościami sędziego w procesie. Wyróżnić zatem można trzy etapy postępowania sądowego i sędziowskiej aktywności. Pierwszym jest wykonywanie czynności wstępnych związanych z selekcją oraz czynności kontrolnych dotyczących m.in. badania właściwości, dopuszczalności drogi sądowej, kwestii formalnych wnoszonych pism. Drugi etap postępowania obejmuje gromadzenie materiału procesowego oraz ustalenie faktów. Trzeci etap polega na ustaleniu konsekwencji prawnych i podejmowaniu decyzji finalnej sądowego stosowania prawa. W każdym procesie zarysowuje się więc faza początkowa tj. wszczęcie postępowania, faza instrukcyjna poświęcona zbieraniu, porządkowaniu i użytkowaniu zebranego materiału oraz faza końcowa – decyzyjna²⁶. Na każdym z tych etapów postępowania ujawnia się potrzeba sędziowskiego kierownictwa postępowaniem. Czynności te zostały opisane w ujęciu dynamicznym, od wszczęcia przez rozwój

²⁵ M. Waligórski, *Polskie prawo procesowe cywilne. Funkcja i struktura...*, s. 32–33.

²⁶ M. Waligórski, *Polskie prawo procesowe. Dynamika procesu (Postępowanie)*, Warszawa 1947, s. 6; można jednakże również wywodzić, jak zauważa W. Siedlecki, dwie fazy postępowania: instrukcyjną i decyzyjną, a w pierwszej z nich są dwa stadia: przygotowawcze i wykonawcze. W. Siedlecki, *Uchybienia procesowe w sądowym postępowaniu cywilnym*, Warszawa 1971, s. 56. Na potrzeby niniejszej pracy został przyjęty podział na trzy stadia.

i zakończenie procesu przed sądem pierwszej instancji w ramach fazy przygotowawczej, instrukcyjnej i decyzyjnej.

Część pierwsza

ISTOTA I ZNACZENIE SĘDZIOWSKIEGO KIEROWNICTWA
POSTĘPOWANIEM

Rozdział I

RYS HISTORYCZNY

1. Sędziowskie kierownictwo postępowaniem po 1930 r.

Sędziowskie kierownictwo postępowaniem nie jest instytucją obcą polskiemu postępowaniu cywilnemu. Pod rządami k.p.c. z 1930 r.²⁷ sędziowskie zarządzanie było na ogół określane jako kierownictwo sędziowskie. E. Waśkowski²⁸ wskazywał, że mimo dominacji zasady dyspozycyjności w procesie, możliwości swobodnego rozporządzania przez strony przedmiotem sporu i środkami walki, to sąd zajmował dominujące stanowisko. Sąd był przedstawicielem władzy państwowej, której podlegały strony, a czynności stron tylko powodowały działalność sądu, dostarczając mu materiał potrzebny do wydania słusznego wyroku. W związku z powyższym, to sądowi przypisana była rola kierownicza przy określaniu toku postępowania. Do osiągnięcia tego celu zmierzała zasada sędziowskiego kierownictwa²⁹.

Pod rządami k.p.c. z 1930 r. zasada kierownictwa sędziowskiego dotyczyła formalnej strony procesu oraz kierownictwa materialnego. Główna rola przypadała tu przewodniczącemu, do którego należało otwieranie i zamykanie rozprawy, udzielanie lub odbieranie głosu, przesłuchiwanie, ogłaszanie orzeczeń. Przewodniczący był także zobowiązany do kierownictwa materialnego³⁰.

Kierownictwo materialne wyrażało się w obowiązku przewodniczącego wszechstronnego wyjaśnienia sprawy, wyświetleniu punktów spornych, aby zakończyć sprawę bez zbytecznego odraczania. Zgodnie z art. 227 d.k.p.c., przewodniczący, nie dopuszczając do rozwlekłości i zbaczania od przedmiotu, powinien dążyć, aby rozprawa wszechstronnie wyświetliła punkty sporne oraz aby została w miarę możliwości ukończona bez odroczenia. Taka regulacja obligowała sąd do wspierania stron w ustaleniu stanu faktycznego, a to przez wypytywanie ich, nakazywanie im osobistego stawiennictwa lub też w inny

²⁷ Cytowany w dalszej treści w wersji pierwotnej, ogłoszonej obwieszczeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 1 grudnia 1932 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu Kodeksu postępowania cywilnego (Dz. U. z 1932 r. Nr 112, poz. 934).

²⁸ E. Waśkowski, *Podręcznik procesu cywilnego*, Wilno 1932, s. 82.

²⁹ E. Wengerek, *Przyczyny i zakres aktywności sędziego w polskim procesie cywilnym*, Z. Resich, J. Lapiere (red.), *Studia Iuridica* 1976.

³⁰ L. Peiper, *Komentarz do Kodeksu postępowania cywilnego*, część pierwsza, Kraków 1934, s. 511, 523; J.J. Litauer, *Komentarz do Procedury Cywilnej*, Warszawa 1933, s. 129; S. Gołąb, *Skupienie i przyspieszenie w procesie cywilnym*, *Głos Prawa* 1937, nr 5–6, s. 233; E. Waśkowski ogranicza sędziowskie kierownictwo do strony formalnej, zob. *Podręcznik...*, s. 82.

sposób – przez zwracanie stronom uwagi, że ich twierdzenia lub oświadczenia faktyczne wykazują pewne niedomówienia lub luki, a nawet przez otwieranie zamkniętej rozprawy, jeżeli w czasie narady wyłaniała się potrzeba dodatkowych wyjaśnień stron.

W ówczesnej literaturze dominował pogląd, że zasada sędziowskiego kierownictwa odnosiła się tak do sfery formalnej, jak i materialnej postępowania³¹. Według J.J. Litauera wśród przepisów kodeksu postępowania cywilnego odnaleźć można było regulacje odnoszące się zarówno do formalnego, jak i materialnego kierownictwa postępowaniem³². L. Peiper uprawnienia sędziowskie związane z prowadzeniem posiedzenia, wynikające między innymi z art. 171 d.k.p.c. określał jako tzw. policję posiedzenia i kierownictwo rozprawą. Poza tym wyróżniał on również kierownictwo materialne, które wiązało się z zebraniem materiału procesowego (art. 227, 244, 245 § 2 d.k.p.c.)³³. A. Thon pisał, że „nowoczesny proces cywilny zrywa z dominującą zasadą kontradyktoryjną (z zasadą swobodnej rozprawy stron), a przewagę daje zasadzie oficjalno-śledczej, pod której rządami szczególne znaczenie przypada uprawnieniom czy też obowiązkom przewodniczącego, których całokształt ujmuje się pod nazwą formalnego i materialnego kierownictwa procesu”³⁴.

Również M. Waligórski podkreślał, że kierownictwo procesem należy przede wszystkim do organów procesowych. Przejawia się ono w wydawaniu zarządzeń, którymi organy procesowe regulują bieg i sposób załatwienia procesu. Organ procesowy ma obowiązek materialnego kierownictwa, przez którego realizację powinien on doprowadzić do wyjaśnienia stanowisk obu stron. Przewodniczący powinien przez zadawanie pytań i żądanie wyjaśnień wskazywać stronom drogę, jakimi twierdzeniami i wywodami mają uzasadnić swe roszczenie. Przewodniczący powinien przede wszystkim dążyć do wyjaśnienia punktów spornych, gdy wydają się niejasne lub nie dają możliwości rozstrzygnięcia sprawy³⁵. Według zaś S. Gołąba, aby rozprawa mogła stanowić całość i jedność, na podstawie której zapada orzeczenie sędziowskie, przewodniczący musi mieć nie tylko formalne, ale i materialne kierownictwo rozprawą. Formalne i materialne kierownictwo rozprawą było postrzegane jako mechanizm skupienia materiału procesowego. Władza sędziego powinna służyć skupieniu materiału procesowego³⁶.

Z kolei J. Skąpski, uzasadniając wprowadzenie art. 227 d.k.p.c., pisał, że „należy odpowiednio uposażyć władzę dyskrecyjną sędziego, unormować materialne i formalne kierownictwo procesu zgodnie z wymogami koncentracji a zarazem upoważnić sędziego do badania sprawy także i przy pomocy środków przez strony wskazanych”³⁷. Wśród

³¹ L. Peiper, *Komentarz...*, s. 396 i 511, 523, J.J. Litauer, *Komentarz...*, s. 96 i 129; według jednak innego stanowiska E. Waśkowski, *Podręcznik...*, s. 82, zasada kierownictwa sędziowskiego dotyczyła wyłącznie zewnętrznej, formalnej strony procesu i nie rozciągała się na sferę wewnętrzną materialną, którą regulowały inne zasady (dyspozycyjność i kontradyktoryjność). Tym różniła się zasada kierownictwa formalnego od kierownictwa materialnego, jak niektórzy nazywali zasadę instrukcyjną. Ten rodzaj sędziowskiego kierownictwa nie zezwalał sądowi wskazywania stronom, jakie żądania powinny zgłaszać i jakich mają używać środków obrony. Rolą sądu było tylko sprawdzenie, czy środki są przez strony wnoszone prawidłowo w oznaczonych terminach i określonym porządku bez szkody dla normalnego i szybkiego toku postępowania.

³² J.J. Litauer, *Komentarz...*, s. 96.

³³ L. Peiper, *Komentarz...*, s. 396 i 511.

³⁴ A. Thon, *Krytyka kodeksu postępowania cywilnego ze stanowiska teorii procesu i doświadczenia praktyki. Część I. Postępowanie sporne*, Warszawa 1936, s. 85.

³⁵ M. Waligórski, *Polskie prawo procesowe cywilne. Dynamika...*, s. 40–41; tenże, *Polski proces...*, s. 555.

³⁶ S. Gołąb, *Skupienie...*, s. 233.

³⁷ Skąpski (w:) L. Peiper, *Komentarz*, t. I, s. 523.

przepisów kodeksu postępowania cywilnego odnaleźć można było regulacje odnoszące się zarówno do formalnego, jak i materialnego kierownictwa postępowaniem³⁸. Kierownictwo formalne wyrażało się między innymi w obowiązku przewodniczącego prowadzenia posiedzenia (art. 171 d.k.p.c.), przygotowania rozprawy (art. 221–223 d.k.p.c.), niedopuszczania do przewlekłości postępowania i nadużywania prawa głosu (art. 227 d.k.p.c.), skłaniania stron do pojednania (art. 239 d.k.p.c.), zamknięcia rozprawy (art. 240 d.k.p.c.), oznaczenia kolejności przesłuchania świadków (art. 289 d.k.p.c.), odbierania przysięgi (art. 291 d.k.p.c.), zwolnienia świadka (art. 299 d.k.p.c.), przyznania świadkowi zaliczki (art. 303 d.k.p.c.). Niektóre z tych zarządzeń dotyczyły zarazem materialnego kierownictwa postępowaniem, jak nakłanianie stron do pojednania czy dążenie do wszechstronnego wyświetlenia punktów spornych i niedopuszczanie do przewlekłości postępowania.

Podkreśleniem kierowniczej roli sądu były nie tylko zarządzenia związane z przygotowaniem i prowadzeniem rozprawy, ale przede wszystkim związane z wszechstronnym wyjaśnieniem punktów spornych sprawy. Na sąd został nałożony obowiązek podejmowania starań, aby rozprawa wszechstronnie wyświetliła punkty sporne i aby ukończyć ją bez zbytecznego odraczania³⁹. Temu celowi służyła między innymi regulacja art. 227 d.k.p.c., zgodnie z którą przewodniczący, nie dopuszczając do rozwlekłości i zbaczania od przedmiotu, powinien dążyć do tego, ażeby rozprawa wszechstronnie wyświetliła punkty sporne i aby, w miarę możliwości, mogła być ukończona bez odroczenia. Zdaniem J.J. Litauera przewodniczący nie tylko powinien mieć kontrolę nad oświadczeniami i wywodami stron, ale także w razie potrzeby i inicjatywę⁴⁰. Granice tej inicjatywy były jednak dość wąsko określone. Sfera instruowania procesu, czyli przedstawienia materiału procesowego, była zastrzeżona dla stron. Ingerencja organu procesowego, jak pisał M. Waligórski, polegała jedynie na zleceniu stronom uzupełnienia lub wyjaśnienia pewnych okoliczności, aby sprawa mogła być wszechstronnie wyjaśniona. W ten sposób organ procesowy mógł precyzować bliżej treść spoczywającego na stronach ciężaru instruowania procesu. W związku z tym pozostawał też i ciężar jawienia się przed organem procesowym na jego wezwanie. Dla należytego wyjaśnienia sprawy sąd mógł zobowiązać strony do stawienia się osobiście lub przez pełnomocnika⁴¹.

Według E. Waśkowskiego pod rządami kodeksu postępowania cywilnego z 1930 r. strony miały monopol inicjatywy w dysponowaniu materiałem procesowym. Zasady dyspozycyjności i kontradyktoryjności czyniły z procesu niejako „pojedynek stron”, w którym sąd zachowywał pozycję biernego arbitra⁴². Zauważyć też należy, że mimo określenia przez Waśkowskiego sądu mianem biernego arbitra, pod rządami kodeksu postępowania cywilnego z 1930 r. aktywność sądu w sferze gromadzenia materiału procesowego nie była aż tak bardzo ograniczona. Sąd miał bowiem już wówczas uprawnienie do dopuszczania dowodów niepowołanych przez strony (art. 251, 252 d.k.p.c.), mógł także przesłuchiwać strony w charakterze świadków (art. 237, 330, 336 d.k.p.c.).

³⁸ J.J. Litauer, *Komentarz...*, s. 96.

³⁹ *Ibidem*. Autor cytuje materiały Komisji Kodyfikacyjnej, s. 129.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 130.

⁴¹ M. Waligórski, *Proces cywilny...*, s. 175.

⁴² E. Waśkowski, *System procesu cywilnego (Wstęp teoretyczny)*, Wilno 1932, s. 109.